

POBRESA I EXCLUSIÓ SOCIAL: LA MISÈRIA CONTEMPORÀNIA

Laura Torrabadella i Elisabet Tejero
Collectiu d'Estudis Biogràfics

1. MISÈRIA I MISERABLES

173

Segons el *Diccionari* de l'Institut d'Estudis Catalans, la misèria fa referència a un estat d'extrema pobresa produïda per diferents causes adverses que fan que algú sigui mereixedor de compassió. Però aquells que viuen en la desgràcia no són els únics miserables. Tal com ens recorda una altra de les accepcions del terme, ser miserable també vol dir actuar amb mesquinesa, vilesa i abjecció. Certament, les condicions de la misèria no sorgeixen del no-res, sinó que són fruit de la legitimació de la desigualtat pròpia del nostre sistema capitalista a través de pràctiques imprudents, abusives i èticament reprovables de persones i institucions que actuen miserablement.

La nostra aportació té com a objectiu reflexionar tant sobre els condicionants externs que ens ajuden a entendre la misèria contemporània com sobre la vivència d'aquells que la pateixen en pell pròpia. Per a tal propòsit necessitem recórrer al marc conceptual de la pobresa i l'exclusió social. Així, comencem per presentar aquells elements teòrics imprescindibles per situar aquest fenomen al nostre país. A continuació, recolzant-nos en les dades dels estudis més recents, presentem els col·lectius que avui formen la pobresa i l'exclusió a Espanya i Catalunya, fent un èmfasi especial en aquells que es consideren emergents i que, en un horitzó de futur, podrien esdevenir nuclears. Després, de la mà d'històries reals i concretes, tindrem l'oportunitat de donar contingut humà als conceptes i les dades presentats. Per acabar, proposem un conjunt de reflexions entorn de la responsabilitat ètica sobre la misèria.

2. DE LA POBRESA A L'EXCLUSIÓ SOCIAL

Quan, a mitjan anys vuitanta, el sociòleg alemany Ulrich Beck introdueix el terme *societat del risc*, ja anuncia la vulnerabilitat estructural en què es troba el sistema polític i econòmic de les societats del benestar occidentals. Si els riscos socials es transversalitzen o democratitzen, la vulnerabilitat no queda circumscrita als col·lectius de desheretats clàssics de la societat industrial (els obrers expulsats del mercat laboral, els discapacitats, els vells, els inadaptats o marginats), sinó que es filtra i comença a generar fissures en les classes mitjanes i en les certeses i seguretats que l'imaginari col·lectiu tradicionalment els ha adscrit.

174 Si les classes mitjanes i el seu estil de vida han actuat de referent per al conjunt de la societat i han servit d'element cohesionador i articulador del progrés, el seu afebliment posa en qüestió el contracte social dels estats del benestar. Avui, aquest plantejament pren una força especial quan aquests estats, i entre aquests Espanya, s'han revelat extremadament vulnerables a una conjuntura de crisi provocada per l'especulació financera i immobiliària, amb el consegüent augment de l'atur. Actualment, la classe mitjana està començant a experimentar pèrdues i privacions impensables fa molt poc temps. Aquest context sembla reactualitzar el tractament del fenomen de la pobresa i l'exclusió social, però no hem d'oblidar que la pobresa ha estat sempre un element consubstancial amb el desenvolupament de la nostra societat.

Val la pena aturar-se breument en els conceptes de *pobresa* i *exclusió*, així com en la seva definició i pertinència actuals. Mentre que el primer es refereix a una situació d'escassetat o manca de recursos econòmics i, per tant, es tracta d'un estat mesurable, objectivable i sincrònic, el segon vol donar compte del procés de privació d'aquell conjunt de béns materials i simbòlics que fa la persona portadora d'un estatus de ciutadania. A diferència del concepte de pobresa, l'exclusió sempre fa referència a un procés i no a una situació o estat concret. Certament, el temps és un element imprescindible per endinsar-nos en aquesta realitat. Ni la societat és estàtica ni les persones, immòbils.

Abordar el fenomen de l'exclusió social implica, doncs, comprendre una realitat més dinàmica, però també més polièdrica, més relacional, més qualitativa i, per tant, més difícil de mesurar. El subjecte i la subjectivitat tenen aquí un protagonisme cabdal. Per una banda, davant de les lògiques de l'exclusió, les persones es posicionen, actuen, despleguen estratègies al seu abast i, per tant, han de ser considerades sempre com a agents que construeixen la realitat en la qual estan immerses i com a actors que contribueixen al canvi social. Per altra banda, els subjectes valoren, perceben i senten l'impacte

de l'exclusió en pell pròpia. Sentir-se exclòs ens parla d'una vivència de fracàs, de solitud i d'erosió del vincle social que ens remet al que, fa uns anys, el sociòleg francès Robert Castel va qualificar de *desafiliació*, de manca d'identificació amb els valors del treball, de la família i de la política i, en definitiva, amb els valors cívics que vertebraven el sentiment de pertinença i de compromís amb una societat. En definitiva, per comprendre i analitzar el fenomen de l'exclusió social, tan importants són els mons exteriors més objectivables com els mons interiors, més íntims i incommensurables.

Per explicar la realitat i l'impacte de l'exclusió social, hem de tenir presents un conjunt de fenòmens que han transformat la nostra estructura social durant les últimes dècades:

- Erosió del vincle ocupació - protecció social: la desvertebració de l'ocupació com a element de seguretat i estabilitat econòmica, però també d'identitat i de cohesió, ha trastornat el pacte social mantingut a Europa des de l'inici de la societat industrial. Els drets laborals i totes les garanties de ciutadania derivades del mercat de treball s'han vist afeblides per un progressiu empitjorament de les condicions laborals. Aquest nou ordre econòmic, tal com diu el sociòleg polonès Zygmunt Bauman de manera provocadora, genera la producció creixent d'éssers humans excedents i superflus, supernumeraris sobrants i prescindibles per al sistema. En el nostre context més immediat, l'atur, la precarietat salarial i la temporalitat són trets explicatius de l'expulsió de bona part de la població dels circuits socioeconòmics del benestar.
- Canvis sociodemogràfics i familiars: l'envelliment de la població, per una banda, i la notable incorporació de famílies immigrades, per l'altra, han augmentat la base demogràfica de l'atenció social. L'increment de la demanda de serveis i de la dependència de l'Estat, unides a l'encariment del cost de la vida, han agreujat la situació socioeconòmica de bona part de la població. A aquest escenari, s'hi ha d'afegir l'impacte que té la diversificació de les formes familiars i de convivència per a la nostra estructura social. Podem destacar, entre altres, fenòmens tan significatius com l'augment de les ruptures de parella i la monoparentalitat, que posen en evidència que la xarxa protectora de la família, fins i tot en un context meridional com el nostre, no té una capacitat de resistència il·limitada.
- Reducció de la capacitat protectora de l'Estat del benestar: malgrat que a Catalunya, com en el conjunt d'Espanya, ha augmentat la despesa pública per cobrir situacions i col·lectius vulnerables, la seva intensitat

protectora és precària i insuficient. Això implica que les possibilitats de compensar, i ja no diguem de transformar, velles i noves situacions de pobresa i exclusió han estat molt minses. En termes sociopolítics podem afirmar que, juntament amb els desheretats «de sempre», tenim una quantitat creixent de persones i famílies en situacions de risc contingudes. De nou, la crisi econòmica actual desemmascara la debilitat protectora de les nostres polítiques socials.

3. ELS COLLECTIUS PROTAGONISTES DE LA POBRESA I L'EXCLUSIÓ

176 Els estudis més recents que han quantificat i qualificat la pobresa i l'exclusió social a Catalunya i Espanya (Marí-Klose *et al.*, 2008; FOESSA, 2008; Panel de Desigualtats Socials a Catalunya, 2008)¹ demostren que el context de bonança econòmica i de creixement de l'ocupació de les dues darreres dècades no ha permès reduir l'esvoranc entre les rendes més altes i les més baixes. És a dir, en la mesura que s'ha mantingut la desigualtat en la distribució de la renda, s'han mantingut també la desigualtat social i les taxes de pobresa.

Tant l'informe de FOESSA com el de Marí-Klose *et al.* diferencien tres nivells de privació econòmica en funció de les rendes o ingressos disponibles: pobresa moderada, alta i greu. Amb dades del 2006, la pobresa moderada inclou aquell percentatge de persones que tenen ingressos per sota del 60 % de la renda mitjana, la qual cosa equival a 6.860 euros anuals. La pobresa alta es refereix a les persones que tenen ingressos per sota del 40 % de la mitjana (4.573 euros anuals) i la pobresa greu recolliria aquelles situacions de privació més persistents i extremes, amb ingressos per sota del 25 % de la renda mitjana (3.219 euros anuals).

De la mà d'aquesta classificació, podem dir que la taxa de pobresa moderada a Espanya és d'un 20 % i a Catalunya, d'un 19 %. Vist des d'un altre angle, podem dir que la pobresa afecta una cinquena part de les llars espanyoles. Si ens fixem en les taxes de pobresa extrema o greu, constatem que aquesta afecta un 3 % de la població catalana i espanyola en el conjunt total. Aquest percentatge, que podem considerar baix, s'explicaria per l'impacte de contenció de la política social. Tanmateix, els experts d'aquests estudis adverteixen que la persistència d'aquest volum de persones pobres a Catalunya

1. Informe del 2008 de l'Observatori de la Inclusió Social de l'Obra Social de Caixa Catalunya (Marí-Klose *et al.*, 2008); FOESSA (2008); Panel de Desigualtats Socials a Catalunya (PaD) de la Fundació Jaume Bofill (2008).

mostra la cronificació d'un patró amb característiques específiques, tals com la temporalitat, els salaris baixos i l'atur, molt més generalitzades que a altres països de la UE.

Si volem conèixer la distribució social de la pobresa, el primer que hem d'admetre és que no podem fer un retrat robot d'una persona pobre, ja que la clau explicativa del fenomen és justament la superposició de variables. Per començar, ens podem referir a l'edat i al cicle vital. L'exclusió econòmica es distribueix de manera desigual entre les diferents etapes de la vida i, en concret, els dos col·lectius més vulnerables són els infants i la gent gran. Així, veiem que, a Espanya i Catalunya, la pobresa moderada es concentra sobretot en els menors de setze anys (24 %) i els majors de seixanta-cinc anys (31 %). Cal tenir present que si bé la cobertura social a través del sistema de pensions ha reduït la incidència de la pobresa greu entre la gent gran al nostre país, aquesta contenció no ha estat capaç d'evitar els riscos de pobresa moderada entre els majors de seixanta-cinc anys (FOESSA, 2008; Marí-Klose *et al.*, 2008).

Els estudis esmentats no només ens forcen a fer visible la pobresa infantil i la permanència de la pobresa entre els més grans, sinó que ens alerten sobre una altra pobresa emmascarada: la dels joves entre vint-i-sis i trenta-cinc anys. Paradoxalment, atenent el factor de renda, a Catalunya la joventut és el col·lectiu que presenta un menor nivell de pobresa (12 %). Ara bé, els joves en edat d'emancipar-se que encara estan residint a la llar parental entrarien a formar part dels col·lectius pobres si haguessin de fer front a les despeses derivades del lloguer o la compra d'un habitatge (Marí-Klose *et al.*, 2008).

Però més enllà de l'edat i el cicle vital, la incidència de la pobresa està influïda per altres factors de vulnerabilitat. Així, l'origen o procedència de les persones és una de les principals variables associades al risc de pobresa. I tant la taxa de pobresa moderada (25 %) com la taxa de pobresa greu (9,6 %) de la població immigrada superen les taxes de pobresa del conjunt de la població (19 % i 3 %, respectivament). La vulnerabilitat en el terreny laboral, jurídic i social de les persones immigrades explicaria la més gran propensió a la pobresa i l'exclusió d'aquest col·lectiu (Marí-Klose *et al.*, 2008).

El sexe també és un factor discriminador del risc d'esdevenir pobre. Així, veiem que les formes més extremes de pobresa afecten especialment homes que són els sustentadors principals de la família. En canvi, les dones a Espanya acumulen nivells més alts de pobresa moderada: un 21 %, enfront d'un 17 % en el cas dels homes, especialment si viuen soles o tenen edats avançades. La pobresa femenina està associada tant a les característiques de la llar com a la seva posició en el mercat de treball (treball submergit o domèstic, temporalitat i nivell salarial més baix que el dels homes) (FOESSA, 2008).

Tal com hem exposat anteriorment, les dades que ens parlen de la incidència de la pobresa en funció de la renda s'han d'interrelacionar amb les dades que aporta la visió multidimensional i processual de l'exclusió social. Val a dir que no totes les persones en situació d'exclusió són pobres, però, certament, totes les situacions d'extrema pobresa es vinculen a situacions d'exclusió greu.

És interessant seguir la proposta de FOESSA, que, fent-se ressò de les aportacions de Castel, identifica i distribueix la població espanyola en tres zones socials: integració, vulnerabilitat i exclusió. Els nivells de formació i d'ingressos, les condicions residencials, l'existència de discapacitats físiques i psíquiques i la solidesa dels vincles familiars i socials són els principals indicadors que permeten caracteritzar la població com a més integrada o menys. Així, es considera que un 47 % de la població espanyola es trobaria en la zona d'integració, mentre que un 35 % es podria considerar vulnerable. Finalment, un 17 % se situaria en la zona d'exclusió. Aquests percentatges posen en evidència una dada colpidora: més de la meitat de la població viu en situacions que van des del que hem qualificat d'integració precària fins a l'exclusió.

En el context actual de crisi econòmica, podem pensar que tendiran a radicalitzar-se les situacions de desigualtat al nostre país.² En aquest sentit, les altes taxes d'atur, que encara no han tocat sostre, fan preveure una significativa incorporació de persones i famílies a la zona de vulnerabilitat o integració precària. Dit d'una altra manera, es preveu un engrandiment dels sectors més afectats per la pobresa moderada i un augment, potser no de la quantitat però sí de la intensitat, de la pobresa i exclusió greus.

4. UN RECORREGUT PER LES VIDES

Els testimonis que presentem formen part de dues recerques biogràfiques realitzades per les autores.³ A través d'ells pretenem il·lustrar els mons viscuts de

---

2. Si bé no tenim prou perspectiva temporal ni les dades que ens permetin valorar l'impacte social de la crisi, sí tenim alguns indicadors que apunten les tendències a curt i mitjà termini. Així, podem veure que, en el període d'un any, a Barcelona, les demandes d'ajuts socials que arriben als dispositius d'inclusió han crescut un 15 %, sobretot pel que fa als serveis socials bàsics (beques per a menjador escolar, alimentació, salut), als serveis d'accés i suport a l'habitatge (pagaments del lloguer i dels rebuts d'aigua i llum) i als ajuts per a la cura dels fills. Durant el primer semestre del 2008, el consistori barceloní ha atès un 13 % més de famílies amb dificultats econòmiques (*El País* (26 gener 2009)). També en aquest període de temps, la demanda d'ajudes a Càritas ha augmentat a Barcelona un 8 % (*El País* (22 setembre 2008)). Als perfils tradicionals de persones que demanen ajuda (una persona gran que sobreviu amb una pensió no contributiva, algú que pateix una discapacitat i no pot treballar, una persona sense sostre...), s'hi afegeixen nous perfils de famílies joves de classe treballadora i mitjana, moltes d'origen immigrat i homes divorciats que han perdut la llar.

3. Vegeu Lemkow, Tejero i Torradella (2000) i Tejero i Torradella (2005).

la pobresa i l'exclusió social. Entenem que cal apropar-nos a persones i experiències reals per omplir de contingut i significat les xifres i conceptes que, en definitiva, no deixen de ser aproximacions que els científics socials construïm per entendre i ordenar una realitat extremadament canviant i complexa.

De la mà de quatre composicions biogràfiques breus, ens interessa mostrar, per una banda, com s'encadenen les circumstàncies personals i socials que conflueixen en els processos d'empobriment i exclusió. Per altra banda, a través de les seves paraules, volem fer emergir la dimensió de la subjectivitat, tan necessària per comprendre aquest fenomen de manera integral. Finalment, abordar les experiències de gent anònima que reflexiona, decideix i actua ens permet copsar la dimensió estratègica i d'agència de les persones que viuen processos de vulnerabilitat i exclusió socials.

4.1. La invisibilitat de la Pepa

La Pepa neix el 1933 en el si d'una família treballadora. La seva vida està marcada per la malaltia, ja que des de ben petita ha de tenir cura del seu pare, ferit a la Guerra Civil, mentre la mare es dedica a cosir per mantenir la família. «Jo, d'infantesa no n'he tingut, vaig haver de fer de persona gran des de petita, a causa de les circumstàncies de casa meva.»

Durant l'adolescència, la Pepa ha de deixar l'escola per una discapacitat física sense diagnosi. Tot i així, pot aprendre l'ofici de modista. «Jo em pensava que treballant a casa em trobaria més bé, i vaig plegar. No se'm va ocórrer seguir cotitzant, vaig fer molt malament de deixar la feina, hauria d'haver agafat una baixa, la ignorància em va perdre.»

La Pepa es casa i intenta infructuosament quedar embarassada. Havent entrat ja en la maduresa, s'ha de fer càrrec de la cura dels pares malalts i administrar els escassos ingressos de la llar familiar per sobreviure. L'any 1979, a les portes de la seva vellesa, el seu marit és acomiadat de l'empresa tèxtil on treballava i entra en una profunda depressió. El sosteniment precari de la parella, sense fills ni familiars que els ajudin, trontolla. En aquest moment, la Pepa s'ha de plantejar alguna sortida econòmica per no recórrer a l'assistència social. «El meu marit tenia quaranta-sis anys cotitzats, però no podia cobrar el cent per cent de la pensió perquè encara no tenia els seixanta-cinc. Jo sempre dic que la jubilació ha sigut aprendre a viure.»

La Pepa cerca ajuda i decideix reclamar el SOVI (assegurança obligatòria de vellesa i invalidesa), un dret que fins aleshores havia ignorat. «Quan vaig saber que havia d'anar a Magistratura em vaig esverar, jo sempre havia treballat en

molta harmonia amb tothom. El gestor em va dir si sentia que em pertocava la invalidesa, i és clar que em pertocava!» En aquesta etapa de la seva vida, pren consciència de ser ciutadana, i això la porta a obrir-se a l'espai comunitari, en el qual la seva condició de jubilada pobra no l'impedeix sentir que té aportacions útils per fer al seu entorn més immediat. «Els vells diem que no servim per a res, que fem nosa a tot arreu, però en aquests cursets del barri t'ensenyen que mentre estàs viu serveixes per a alguna cosa i la manera d'arribar a ser vell en condicions és estant al dia.»

Al marge de les estratègies de supervivència que la Pepa posa en marxa, el fet de ser dona, amb poca formació i informació, malalta, pobra i vella l'aboca a un sentiment d'inutilitat i de devaluació de l'estatus de ciutadania. En un sistema que vincula la utilitat biogràfica a la utilitat mercantil, dones com la Pepa acaben assumint com a responsabilitat pròpia les condicions de la seva misèria.

La trajectòria de la Pepa ens mostra com la introducció de pensions no contributives, especialment en el cas de les dones, actua de mecanisme de contenció de processos d'empobriment greu i d'exclusió. Tanmateix, l'escassa dotació d'aquestes modalitats de prestació (pensions de viduïtat i pensions no contributives en general) fa que les persones perceptores es vegin estructuralment immerses en el que hem qualificat de pobresa moderada, en un espai invisible de risc i de vulnerabilitat davant de qualsevol contingència.

4.2. La desprotecció de la Maritza

La Maritza neix el 1968 al Perú en el si d'una família de classe mitjana. De jove guanya un petit sou cantant en una orquestra que abandona quan es casa i té el seu primer fill. La greu situació econòmica dels anys vuitanta al Perú, i amb un segon fill en camí, fa que la Maritza vegi l'emigració com a única alternativa. El detonant de la seva decisió és el sentiment d'indignitat. «Nosotros, de pequeños teníamos cada uno nuestra habitación, pero ahora nos íbamos arruinando poco a poco, mi obligación era hacer algo, por mis hijos tenía que salir de allí.»

A principis dels anys noranta, la Maritza emprèn el viatge a Espanya sense saber que ho fa a través d'una xarxa de tràfic il·legal de persones. «En Frankfurt se nos fue el dinero en una noche, en Perpignan lo pasamos muy mal, nos llevaron a un albergue de inmigrantes para luego deportarnos. Yo estaba tan depresiva, tan cansada, que era como si me estuviera pasando una desgracia.»

Un cop a Barcelona, troba feina de cuidadora d'una malalta en fase terminal. Per una banda, no disposa ni d'habitatge propi ni d'ingressos per viure de manera autònoma. La dedicació a la feina és total. «María sólo mueve un dedo

del pie y a la pobrecita se lo tengo que hacer todo, todo.» D'altra banda, la seva situació d'indocumentació, per haver entrat il·legalment al país, li deixa un marge de maniobra molt limitat. La Maritza compta només amb l'ajut de la seva contractadora, que, alhora, té una esperança de vida curta. D'una situació de dependència absoluta passarà a una situació de desprotecció també absoluta. «Cuando voy por la calle y pienso que me puede parar la policía me pongo a temblar.»

Amb els anys i gràcies a l'esforç previsor de la Maria abans de morir, la Maritza aconsegueix legalitzar la seva situació i fer efectiu el reagrupament familiar. Però la relativa estabilitat legal i residencial que la família aconsegueix a finals dels anys noranta no impedeix que les seves condicions de vida siguin extremadament volubles. La inestabilitat que suposa treballar en el servei domèstic i la temporalitat pròpia del sector de la construcció, en què treballa el seu marit, aboquen la família a contínues entrades i sortides de la pobresa. «Los compatriotas me indicaron que podía pedir alimentos y ropa vieja en la Cruz Roja, en el barrio hay un centro y ahora que sólo hago unas horas, me ha ido muy bien.»

Podríem dir que la Maritza, amb la seva emigració, hauria sofert un procés de mobilitat descendent. Ara bé, la perspectiva del temps ens fa veure que l'adopció del rol de cap de família està orientada a assegurar les oportunitats de futur per als seus fills. La seva estratègia, com la de moltes altres dones que inicien la cadena migratòria, es basa a assumir la seva pròpia desprotecció i precarietat amb l'esperança que els fills assoleixin una garantia: els drets i l'estatus de ciutadania del país d'acollida.

4.3. L'Àngel, el desheretat

Quan l'Àngel neix, l'any 1947, és dipositat en un orfenat. «Recuerdo que yo a los siete años ya me hice adulto [...] y me notificaron que tenía un hermano en el mismo colegio que estaba en el otro patio, era como estar en el servicio militar, cantar el *Cara al sol* con la cabeza rapada. Yo no sé; era mucha intensidad de lamentos.» Aquest és l'inici d'una cadena d'entrades i sortides d'institucions de reclusió: reformatori, presó, hospitals, albergs per a gent sense sostre. Des dels disset anys, l'Àngel tindrà una trajectòria delictiva, violenta i plena d'addiccions.

Als quaranta anys, l'Àngel coneix una dona drogodependent de la qual s'enamora i amb qui té una filla, que neix malalta. Per primera vegada, sent que pot estimar i s'aboca a la seva nova família. Posa un negoci de compra i

venda d'antiguitats, però el comerç ocasional amb mercaderies robades el condueix de nou a la presó. A partir d'aquest moment, les desgràcies s'encadenen. Mor la seva filla i la seva companya se suïcida. L'Àngel també intenta treure's la vida i, en sortir de la presó, ja molt malalt, passa a viure al carrer. «Me meto en las plazas con los alcohólicos y voy conociendo al personal. Los compañeros te explican su historia y yo me pregunto ¿de qué te sirve vivir?»

Anys després, l'Àngel és recollit per una entitat d'ajut a les persones sense sostre. El contacte amb els professionals serà un revulsiu. «Me vi limpio, afeitado y salí a la calle, ahora sí me puedo mover por Barcelona sin vergüenza.» A partir d'aquí, s'enceta un procés de dignificació en clau més introspectiva i l'Àngel busca reconciliar-se amb ell mateix i amb la societat. «Soy una víctima del rechazo social [...] ha sido una vida dura, así en plan de alegría, de disfrutar, no, para nada, pagar oro por plomo, es lo que me ha tocado. Ahora espero encontrarme en sociedad, ser un ciudadano normal y corriente, no encontrarme como antes de ladrón y sinvergüenza [...] tienes que ir borrando todo lo de atrás, todo el mal que he hecho.» L'Àngel mor en una residència hospitalària als cinquanta-set anys.

Aquesta és la història d'un dels desheretats de la nostra societat, algú que ha viscut l'abandonament i el desamor i s'ha mogut sempre en els límits. L'Àngel mai no ha conegut allò que socialment definim com a centre, com a normalitat. La seva primera socialització, desenvolupada en l'entorn autoritari de l'època franquista, sense referents afectius positius, li dona poques oportunitats d'eludir el camí i l'estigma social del delinqüent, del miserable. L'Àngel és una persona que ha estat víctima i victimari, però que en el darrer tram de la seva vida lluita per deixar de ser-ho, que demana perdó pel mal que ha fet i que alhora reclama que la societat el reconegui com a ciutadà.

4.4. En Francesc, un supernumerari sobrant

En Francesc, fill únic nascut l'any 1938 en el si d'una família treballadora, es forma com a aprenent de fusteria i electromecànica. Durant trenta anys treballa en diferents tallers de Barcelona, però és acomiadat a començaments dels anys vuitanta, en un context de desindustrialització i reconversió industrial. Amb quaranta i pocs anys, inicia aleshores un periple de feines precàries de venedor porta a porta que no té continuïtat en el temps. «Aquests tipus de treballs no eren remunerats i si no guanyava un duro no em servia de res, és que no venia una escombra!» Durant vint anys viu administrant meticulosament els diners de la indemnització i els ajuts que rep dels seus pares i altres

parents, fins que aquests moren i els seus estalvis s'exhaureixen. «Vaig anar subsistint amb els calés que tenia guardats molt de temps. No et pensis, que d'*apretar-me* el cinturó, n'he après molt!»

Amb seixanta-set anys, en Francesc, sense recursos econòmics ni cap vincle familiar ni social, és desnonat. «Llavors, d'avisos me'n van enviar molts, però *bueno*, no passava res i a última hora jo ja ho vaig dir: quan *menos* ens ho esperem, això ens donarà un disgust. Preocupeu-vos que jo pugui treballar perquè, si no, perdre el pis.» En Francesc ingressa aleshores en un alberg municipal per a gent sense sostre. «Estic molt content d'estar aquí encara que sempre els he dit que m'hagués agradat quedar-me a casa [...] aquí tothom em diu que si cobrar la pensió, cobrar! I jo que si treballar, treballar! Encara no he perdut l'esperança de poder fer-ho.»

En Francesc és un home socialitzat en una ètica del treball pròpia de principis del segle xx. La seva posició en el món depèn de la ubicació en la societat industrial, i si aquesta s'esvaeix, s'esvaeix també el seu lloc al món. Per molt sorprenent que ens pugui semblar la seva demanda de feina, per la seva avançada edat, aquesta reivindicació té sentit si s'entén com un crit de protesta respecte d'un context que expulsa l'individu sense donar-li la possibilitat de comprendre, d'adaptar-se i de tornar a incorporar-se al funcionament productiu de la societat. En Francesc és un «supernumerari sobrant».

Tot i tenir unes condicions de vida que l'aboquen a l'exclusió social (atur de llarga durada, precarietat econòmica, desnonament i experiència sense sostre), en Francesc, com molts altres homes treballadors, no se sent una persona exclosa. La seva estratègia biogràfica demana aprendre a subsistir en la misèria i mantenir una centralitat productiva que, si bé deixa de ser real, es manté viva i activa en el pla simbòlic i, per tant, en la seva consciència de ciutadà legitimat per demanar el seu lloc a la societat.

5. RESPONSABILITAT ÈTICA SOBRE LA MISÈRIA

Hem començat aquest article assenyalant el doble sentit que té el concepte de misèria. Certament, viure en la misèria és una experiència radical i complexa que ens obliga a tenir presents tant les persones, les famílies i els grups afectats pels processos d'exclusió social com aquelles lògiques estructurals del nostre funcionament socioeconòmic que donen peu a la reproducció de pràctiques miserables.

Hem vist que en un context de creixement de l'activitat econòmica i pràcticament de plena ocupació no s'han reduït les taxes de pobresa. És a dir, a

Catalunya, el fet de tenir feina ni ha estat garantia per evitar la pobresa ni ha servit de palanca per sortir-ne. A banda d'aquesta realitat estructural, han emergit noves situacions de pobresa. Així, quan encara estem patint les conseqüències socials de l'esfondrament de sectors industrials com el tèxtil o la metallúrgia, tal com ens mostren els testimonis de la Pepa i en Francesc, avui tornem a tenir nous «supernumeraris sobrants», nous expulsats que engrandeixen les xifres de la pobresa, nous contingents d'individus que se senten inútils i invisibles.

Tot i que els dispositius de protecció pública han contingut i compensat el descens de molts grups socials cap als extrems del sistema, es fa difícil pensar que avui la política social per si sola pugui fer front a la crisi i aconseguixi capgirar les xifres de pobres. La temporalitat, els baixos nivells salarials i l'alta incidència de l'atur, com també els riscos que suposen per a les persones i les famílies l'especulació financera i immobiliària, revelen com és de perillós basar el nostre model de benestar en aquest model de creixement econòmic.

La realitat de l'exclusió, com hem vist, té a veure també amb un altre esfondrament: el dels vincles familiars i afectius. Sabem que la família, les relacions de parella i les relacions socials en general són un dels principals vincles dotadors de sentit, d'identitat i de pertinença personal i ciutadana. Moltes persones eviten entrar en processos d'exclusió gràcies a l'efecte amortidor de la xarxa familiar i comunitària. Però, en un context de crisi, la pressió i conflictivitat sobre les famílies, la parella i les amistats pot conduir a dependències negatives i a ruptures que aboquen l'individu a la soledat i a la desprotecció. Als desheretats clàssics, que hem vist a través de la història de l'Àngel, avui se'ls afegeixen nous grups de persones que perden els lligams afectius que els havien subjectat a la societat i, amb ells, els referents per sostenir-se de manera autònoma.

Desapareguts els ancoratges laborals i afectius, moltes persones senten a la seva pròpia pell les condicions de la misèria. En aquest punt, els serveis socials públics i privats sense ànim de lucre adquireixen un paper subsidiari que, allà on arriba, pot tenir un efecte vertebrador i sostenidor, no només en termes materials, sinó també afectius. Però l'acció palliativa i de cura dels professionals de l'atenció social no impedeix que les persones interioritzin les ruptures i les visquin com a fracassos. S'inicia aleshores un procés d'autoabandonament que fa que les persones deixin de considerar-se legítimades per actuar. Així, la vivència de l'exclusió social tendeix a afavorir la desmobilització i la incapacitat d'autoorganitzar-se personalment, socialment i políticament. Dit d'una altra manera, els «exclosos» no formen cap grup social com a tal, cosa que fomenta el conformisme amb el qual tots tendim a acceptar l'exclusió com a inherent al desenvolupament de la nostra societat. Ens preguntem si la crisi actual, en la

mesura que afecta nous sectors de la població, almenys en aparença integrats, pot fer canviar de signe la passivitat pròpia del benestar i l'abundància.

Per a aquells que pensem i treballem la qüestió social, la misèria és ineludiblement política i polititzable. La manera de mirar i gestionar la pobresa i l'exclusió social ens està dient quina és la societat que construïm i cap a quin model de cohesió i de convivència ens orientem. En primer lloc, és inevitable reformar un mercat de treball segmentat, augmentar les rendes mínimes i fomentar polítiques familiars que permetin la conciliació entre el treball i la família i entre l'autonomia i la dependència des de la perspectiva del cicle vital i de les contingències que formen part del fet d'estar viu.

Però al mateix temps, necessitem incorporar mirades i metodologies d'intervenció que responsabilitzin les persones de les seves pròpies accions i que, alhora, les dotin de recursos per actuar com a subjectes polítics i socials, en definitiva, com a ciutadans. Així, tenim la responsabilitat de fer visible el subjecte, de rescatar aquelles potencialitats i estratègies biogràfiques i socials que es posen en marxa davant de l'adversitat. Som conscients que hi ha moltes situacions d'exclusió propenses a la cronificació, però no és menys cert que també són moltes les situacions superables, transformables. Allò que en un moment determinat pot semblar definitiu, des d'una perspectiva que té en compte el pas del temps es revela com a reversible. La transformació de les situacions d'exclusió social necessita, doncs, una mirada integral, de procés i que, de manera central, tingui en compte el subjecte i la seva subjectivitat.

Arribats aquí, volem insistir que comprendre les expulsions de les persones dels circuits del benestar ens obliga a no perdre de vista quines són les bases de funcionament sobre les quals se sustenta el nostre sistema capitalista. Així, hem de revisar críticament la lògica expulsiva intrínseca al nostre model socioeconòmic i, alhora, denunciar l'acció concreta de persones i institucions que actuen com a agents expulsius. Ens referim a tots aquells que mantenen pràctiques legitimadores de la concentració il·limitada de la riquesa en poques mans, que fomenten una economia especulativa per damunt d'una economia productiva, que promouen o són còmplices de l'especulació immobiliària i financera... En altres paraules, la misèria contemporània és sobretot el símptoma d'una crisi profunda de responsabilitat política i ètica tant de l'economia com de l'acció de l'Estat i, alhora, ens situa en una cruïlla amb dues opcions de diferent naturalesa: o bé precipitem l'horitzó de la fractura social i la devaluació del subjecte-ciutadà o bé omplim de contingut i responsabilitat ètica la ciutadania, la política i l'economia.

Bibliografia

- BAUMAN, Zygmunt (2004). *Trabajo, consumismo y nuevos pobres*. Barcelona: Gedisa.
- BECK, Ulrich (1992). *Risk society*. Londres: Sage.
- CASTEL, Robert (1995). *Les métamorphoses de la question sociale*. París: Fayard.
- FOESSA (2008). *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008*. Madrid: Fundación FOESSA: Cáritas Española.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL (2008). *Condicions de vida i desigualtats a Catalunya, 2001-2005*. Vol. I. Barcelona: Mediterrània. (Polítics; 65)
- LEMKOW, Louis; TEJERO, Elisabet; TORRABADELLA, Laura (2000). *Costos biogràfics en la lluita pel benestar*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill: Mediterrània.
- MARÍ-KLOSE, Pau [et al.] (2008). *Informe de la inclusió social a Espanya 2008*. Barcelona: Obra Social Caixa Catalunya: CIIMU.
- SUBIRATS, Joan [dir.] (2004). *Pobresa i exclusió social: Una anàlisi de la realitat espanyola i europea*. Barcelona: Fundació La Caixa.
- [dir.] (2005). *Perfils d'exclusió social urbana a Catalunya: Una aproximació qualitativa*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Institut de Govern i Polítiques Públiques.
- TEJERO, Elisabet; TORRABADELLA, Laura (2005). *Vides al descobert: Els mons viscuts del fenomen «sense sostre»*. Barcelona: Mediterrània: Fundació Jaume Bofill. (Polítics; 50)